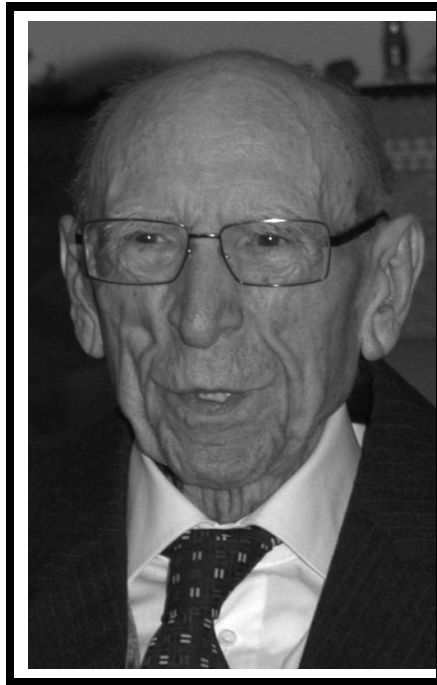

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mélyszégyes fájdalommal tudatja, hogy

Benkő Loránd,

**a Társaság tiszteletbeli elnöke, akadémikus, professor emeritus,
a Magyar Nyelv felelős szerkesztője**

2011. január 17-én, 90. életévében elhunyt.

Társaságunknak egyik legrégebbi tagja, három évtizeden át elnöke, folyóiratunknak 1953 óta szerkesztője, 1974-től felelős szerkesztője volt, aki tanulmányok hosszú sorával gazdagította a folyóiratot. Személyében alapvető nyelvtudományi munkák szerzőjét, kezdeményezőjét és irányítóját, a tanítványok hosszú sorát nevelő iskolateremtő tanárt, a tanítómestert és jó barátot gyászoljuk, s emlékeit kegyelettel őrizzük.

Búcsú Benkő Lorándtól

Benkő Loránd akadémikustól, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusától, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteletbeli elnökétől, a Magyar Nyelv folyóirat felelős szerkesztőjétől 2011. február 15-én búcsúztunk el a Farkasréti temetőben. A Magyar Tudományos Akadémia és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat nevében Vizi E. Szilveszter, az Akadémia korábbi elnöke, a Társulat jelenlegi elnöke mondott beszédet; a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az Akadémia I. Osztálya nevében Kiss Jenő akadémikus, a Társaság elnöke búcsúzott; az Eötvös Loránd Tudományegyetem, az egyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, valamint Magyar Nyelvtörténeti Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke nevében Juhász Dezső intézetigazgató emlékezett az elhunyra. A gyászbeszédet az elhangzás sorrendjében közöljük.

A SZERKESZTŐSÉG

I.

Tisztelt Gyászoló Család! Tisztelt Gyászoló Gyülekezet!

A Roosevelt téri akadémiai palotán hideg szél lengeti a fekete zászlót. Gyászolunk. Benkő Loránd akadémikust gyászolja a család, a barátok sokasága, a Magyar Tudományos Akadémia, a magyar tudóstársadalom, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöksége és tagsága, és Erdélyország apraja-nagyja. De gyászolják a magyar ajkúak szerte a világon, mert elment a Mester, aki életművével s az anyanyelvi kultúra ügyének felkarolásával szolgálta az egész magyar nemzetet. Igen, Benkő Loránd a hazát szolgálta, szó szerint is, hiszen Márai Sándor szavaival: „Az ország, a nép még nem haza. A tényekből – az országból, a népből – akkor lesz haza, ha az anyanyelv nevet ad a tényeknek”. „Nincs más haza, csak az anyanyelv.” Benkő Loránd nyelvész, az édes anyanyelv történetének pótolhatatlan kutatója, a szép magyar szavak eredetének vizsgálója nincs többé köztünk.

Tudom, az élet természetes, ősi rendje, hogy a gyermek a szüleit, a tanítvány a mesterét, a fiatalabb az idősebbet temeti el. Tudom azt is, hogy életünk végessége adja meg egyben életünk értékét is. Goethe szavaival fogalmazva: „Az örök láng ég, futva, küzdve, mert minden csak megsemmisülve őrizheti meg életét”. Benkő Loránd tisztában volt a Kolozsvári Református Teológia szószéke felett olvasható mondat („Verbum caro factum est”: „Az Ige testté lőn”) jelentőségével, és életében azonosította Reményik Sándor hasonló című versének a Kárpát-medence minden magyarjára mindmáig érvényes üzenetével:

„Örök dolgokra szegeztem szemem
Szemben a lassan gyilkoló idővel
Lehajtott fejjel és fölemelt fővel.
Ha néha-néha megszűntünk remélni,
Hogy énekeljük egykor: »Isten áldd meg...«”.

Szerencsés ember volt: sokan szerették. Családtagjain kívül tovább él a barátok és mindazok emlékezetében, akik tisztelték. Tovább él tudományos munkáiban, a tankönyvek lapjain. Rá is érvényes a latin mondás: „non omnis moriar”, mert ő sem hal meg teljesen. Nem halhat meg, hiszen tudományos munkássága már a magyar és nemzetközi irodalom szerves részévé vált.

Búcsúzom én is Tőled, akitől a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöki székét vettem át, amit Te – fontos feladat elvégzésére – Szentágothai Jánostól kaptál. Köszönöm jó tanácsodat, amit az átadás alkalmával mondtál: „tudásunkat az emberekkel kell megosztani, magyarul és szépen”. Köszönöm Neked, hogy bátorítólal mellém álltál, amikor még bennem viaskodott a félsz, vajon mit fognak Bukarestben a Román Tudományos Akadémia székházában szólni, ha előadásomban Székelyföld területi autonómiájának a követelését fogalmazom meg. A mai napig emlékszem: azt mondtad, hogy a gondolatok hiányánál nagyobb bűn, ha valaki meglétük esetén – akár csak kényelemből is – nem váltja azokat szavakra. Te voltál testvéreddel, Samuval egyetemben, akik felhívtátok figyelmemet Széchenyi és Erdély, Kolozsvár kapcsolatára. Te voltál, aki a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökeként a Magyar Nyelv Hete alkalmával 2000. április 11-én Debrecenben az ünnepi ülést megnyitottad. És te voltál, aki először (és azóta is egyedülként) megkérte az ország akkori miniszterelnökét, Orbán Viktort, hogy az ünnepi eseményt köszöntse.

Ha valakit úgy szerettünk és tiszteltünk, mint Téged, akkor nem hallgathatunk csak a sok ezer éves empiria és a józan ész szavára („hic et nunc”). Üresen kongó, prózai csengésű szavak ezek. E nehéz percekben merítsünk inkább mindannyian biztatást és támogatást Illyés Gyula üzenetéből:

„Nem a föld s az idő
neki a temető:
Szívünk, agyunk.
Itt, s odaát.
Mi felelünk azért:
Megél-e, ahogy élt?
S mint él tovább.”

Benkő akadémikus kedves alakját, halk szavát őrizze meg hát szívünk! Őrizze meg őt, aki a rész és egész ellentmondásában mindig az egészre gondolt, a magyar nemzetre is úgy, hogy minden magyar ajkút beleértett.

Tisztelt Gyászoló Család!

Benkő Loránd csodálatos egyéniségét, jóságát, humánusát etalonként őrizzük magunkban. Takarja őt védőn az a föld, amelyből vétetett, amelyhez ragaszkodott, s amely iránt elkötelezte magát! Emlékét csodálattal és szeretettel őrizzük.

Sokan vagyunk, akik hisszük – Veled egyetemben, Loránd –, hogy találkozunk! Nyugodj békében!

VIZI E. SZILVESZTER

II.

Végtisztességtévő Gyülekezet!

Eljött a búcsúzás szomorú ideje: a minden halandók útján elment Benkő Loránd is, a magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja. Nagy úrt hagy maga után. Tanítványainak, munkatársainak, tisztelőinek hosszú sora fájlalja elhunytát, s gyászolja a tanárt, a tudóst, a munkatársat, az embert. Nehéz kötelességem, szívet szorító tisztem búcsút venni tőle.

Búcsúzom a Magyar Tudományos Akadémia nevében Akadémiánk egyik legrégebbi és legidősebb tagjától, köztisztületnek örvendő, nagyra becsült tagtársunktól, akinek bölcs véleményét, megfontolt tanácsait oly jó volna hallgatni még. Búcsúzom tőle, akit az a meggyőződés vezérelt, hogy a közjó szolgálatának szándéka minden tudományos tevékenység egyik mozgatórugója kell, hogy legyen. Búcsúzom tőle, a tudományát hitelesen képviselő tudóstól, aki mindig felelősségtudattal viseltetett tudománya, szűkebb szakmai közössége, anyanyelvközössége és az egyetemes tudomány iránt.

Búcsúzom a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében. Ő volt Társaságunk egyik legrégebbi tagja s legtovább szolgáló elnöke (1975 és 2005 között). Ő mondta: elnökségem (majdnem) harminc esztendeje alatt „bőven volt alkalmam szorosan kötődni a Társasághoz, megtanulni szívemen viselni sorsát” (2005: MNy. 2006: 113). Igen: mindvégig a jó gazda lelkiismeretességével, körültekintéssel, emberi bölcseséggel, szakmai rátermettséggel és diplomáciai érzékkel vezette a Társaságot. Elsősorban reá hárult a feladat, hogy a nehezedő körülmények, különböző kihívások között biztosítsa a Társaság zökkenőmentes működését. Szerkesztési rekordot állított föl a magyar nyelvtudományban: 1953 óta szerkesztette mintaszerűen a Magyar Nyelv című folyóiratot, előbb Pais Dezső mellett, majd egyedül, később pedig Juhász Dezsővel. Nem is tudjuk, milyen sokat köszönhet neki a szívéhez mindig is közel álló folyóirat!

Nincs még egy olyan hatvan év a magyar nyelvtudomány történetében, amely annyi és oly gyökeres változásokat hozott volna – hiszen ideológia-, rendszer-, kultúra- és tudományos paradigmaváltásokon vagyunk túl –, mint amelynek Benkő Loránd tevékeny részese volt. Ezekben az évtizedekben játszott ő fontos szerepet a magyar nyelvtudomány irányításában, széles körű tudománytervező és -szervező, valamint oktatásirányító tevékenységet is végezve. Elsősorban az ő feladata volt – kiváltképpen Pais Dezső és Bárczi Géza halála után – a hazai nyelvtörténeti kutatások továbbépítése, a nyelvtörténeti forráskiadások biztosítása, korszakos szintézisek létrehozásának megszervezése és az utánpótlás nevelése. Oroszlánrésze volt abban is, hogy a XX. századi nagy erdélyi magyar nyelvi korpuszok, mint Szabó T. Attila névtani gyűjtései, a romániai magyar nyelvjárások atlasza, a moldvai csángó nyelvjárások atlasza hozzánk átkerülve napvilágot láthattak.

Lenyűgözően gazdag és sokrétű életművet hagyott ránk örökül. A lankadatlan tudományos munkában eltelt 67 esztendő önmagában is tiszteletet parancsol. Pályafutása akkor kezdődött, amikor a kolozsvári egyetemen 1943-ban díjtalan gyakor-

nökként kezdett el dolgozni mestere, Szabó T. Attila mellett. Budapesten Pais Dezső karolta föl, s 1946-tól a pesti egyetemen tanított. Elsősorban ők ketten ébresztették föl s terelték jó irányba a benne szunnyadó képességet, szorgalmat és a nyelvtudomány iránti érdeklődést. Mindig hálával emlékezett rájuk, feledhetetlen, szeretett mestereknek nevezve őket.

Kutató szenvedélye szüntelenül üzte-hajtotta új tudományos kérdések keresésére és megoldására, s ez ötvöződött benne a nyelvtudomány iránti elkötelezettséggel és alázattal. A tudományos kutatás szenvedélyének terhet és gyönyörűségét egyaránt hordozva vezette tanítványait és munkatársait a nyelvtudomány művelésére, s tanította őket kritikus gondolkodásra, a tények tiszteletére, a munka fegyelmező erejére. Legendás volt munkaerkölcs, munkabírása és munkaszeretete, amely kötelességtudattal párosulva tevékenységének minden területén maximális erőfeszítésre sarkallta. A tudományos kutatásaiban objektivitásra törekvő tudóst a nyelvközösségéhez tartozásnak s az anyanyelvéhez való kötődésnek a pozitív érzése is kezdettől fogva ösztökélte. A 80. születésnapján elhangzott köszöntőkre válaszolva mondta: „Az anyanyelv roppant fontosságához nem férhet kétség, ezért közömbösek tudománya iránt sem lehetünk. Sem ma, sem a jövőben!” (MNY. 2002: 112). Akik közvetlen környezetében voltak, tudják: a gondjaira bízottakat bőszesen részeltette emberségéből. Heisenberg szerint a tudós természeténél fogva kerül mindenfajta dogmatikus álláspontot. Ez jellemezte Benkő Lorándot is. Mások véleményét akkor is tiszteletben tartotta, ha meg volt győződve saját igazáról. Tudományos vitáiban nem személyeskedett, a másik fél lejáratásának dicstelen módját soha sem követte.

Bár számos témakörrel foglalkozott, elsősorban nyelvtörténész volt, s munkásságának zöme a magyar nyelvtörténet kutatásához köti. Alapvető művek és fontos tanulmányok sorának a megírása mellett az ő személyéhez kötődik három nagy munkálat megindítása és irányítása is. A munkaközösségében készült „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”, az „Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” és „A magyar nyelv történeti nyelvtana” a XX. század második fele magyar nyelvtörténeti kutatásainak nagy, korszakzáró szintézisei. Kitűnő nyelvtörténésszé válását nagyban segítette, hogy a magyar nyelvjárások atlaszának munkatársaként életközlemből, a terepen ismerte meg a nyelvjárások sokszínűségét, lebilincselő változatosságát. A nyelvtörténeti érdeklődés visszaszorulását tudomásul vette, de óvott a történetietlenség szemléletének a – nem csak nyelvtudományi – veszélyeitől. Nevéhez kötődik nálunk a mai nyelvnek a nyelvtörténet forrásai közé való tételes beemelése. Klasszikus tanulmányában kitűnő hazai példát adott arra, hogy a nyelv földrajzi tények különösen is magukban hordják diakroniájukat, hogy a nyelvjárási változatok fejlődési sorokba rendezhetők, s hogy belőlük fontos településtörténeti következtetések is levonhatók. A székelység és a moldvai csángók történetére vonatkozóan ezen az úton jutott fontos új megállapításokra.

Érdeklődési körébe tartozott a magyar nyelvtudomány története is. A felvilágosodás első szakasza, Kazinczy munkássága és a XX. század második felének magyar nyelvtudomány-története – mely utóbbinak tevőleges alakítója volt – újra és újra foglalkoztatta. Kritikusan, de megbecsülő szemlélettel viszonyult az elődök eredményeihez, a megújításra érdemes hagyományokat összegegyeztethetőnek tartotta a tudománybeli korszerűsítéssel. Egy kivételes nyelvtudomány-történeti lánc

utolsó láncszeme volt: Simonyi Zsigmondot, Gombocz Zoltánt, Pais Dezsőt és Benkő Lorándot ugyanis – azon túl, hogy elsősorban nyelvtörténészek voltak – az is összeköti, hogy ugyanannak a tanszéknek voltak vezetői. Másfél évvel ezelőtt mondta: Gombocz „Pais Dezső közbeiktatásával tanszéki elődöm volt, legendás, vörös posztóval fedett íróasztala mellett üldögéltem évtizedeken át, s folytonosan felidéződhetett előttem ragyogó szellemiségének emléke”.

A magyarság múltját a nyelvnek mint történeti forrásnak a felhasználásával vizsgálta. Elsősorban innen ered etimológiai érdeklődése és munkálkodása. Leginkább a székelység, a moldvai csángók eredete és története, a honfoglalás és különösen az Árpád-kor foglalkoztatta. Imponáló nyelvtörténeti, névtani és nyelvjárástani ismeretekkel, szuverén módszertani fegyverzettel fölverte három könyvben is bravúrosan elemezte a magyar történetírás egyik legnagyobb feladványát, Anonymus gesztájának a történettudomány szempontjából oly fontos kérdéseit. Utolsó könyve, a Szovárd-kérdésről írott mesterműve példamutató emberi teljesítmény is: önmagát nem kímélve, szinte szerzetesi önfeláldozással, egyre fogyatkozó erejének mozgósításával, már mások segítségére szorulva fáradozott dédelgetett terve megvalósításán. A legtöbbet publikáló nyelvészek élvonalába tartozik, mégis tele bölönddel távozott. Nemcsak két megálmodott Anonymus-kötet maradt megíratlan, hanem több, korábban tervezett más is.

Gyökerei Erdélyhez és a székelységhez kötődtek. Szülőföldjéhez vonzódni nem szűnt meg soha. Désen nőtt föl, Kolozsvárt volt egyetemi hallgató. Természetes, hogy Erdélyt gyakran emlegette. Áprily öregkori verseiből idézgetett, s magára is érvényesnek tartotta a költő szomorú-szép sorait:

„A seb, mit rajtam vad kor ökle zúzott,
sötét heggé simult minden dalon.
De mint a monda tóba hullt harangja,
a mélyben él az ember-fájdalom”

(Vallomás, 1926).

Örökül nemcsak rendkívül gazdag munkásságát, hanem a személyes példát is ránk hagyta. A példát a tudomány szeretetére, lankadatlan, kitartó munkálkodásra, s példát a közösség szolgálatára is. Párját ritkító életműve, hatalmas munkabírása, tiszteletet parancsoló munkaerkölcse, közvetlen embersége, a magyar nyelvben és a magyarság dolgaiban való eligazodása teszi őt szemünkben kivételessé, bennünket pedig, akik közelében dolgozhattunk, kiváltságossá, egyszersmind vele, benne megajándékozottá.

A megajándékozottak nevében szomorúan, de hálás szívvel mondom: nyugodj békében, Isten Veled!

KISS JENŐ

III.

Tisztelt kollégák, tanítványok, barátok, részvétben megjelent gyászolók!

Egy hosszú és gazdag életpálya végén mondunk most kényszerűen rövid és hézagos búcsúztatót, a gyász fájdalmában összerótt dísztelen szavakat, hogy a végső főhajtás előtt felidézzük Benkő Loránd professzor úr alakját és szellemiségét, a nagy tudós portréja mellett a páratlanul sikeres iskolateremtő tanárt és az egyetemért, felsőoktatásért folyamatosan munkálkodó hivatalviselőt.

Búcsúzunk tehát, fájdalmas szívvel, Benkő Lorándtól, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egykori rektorhelyettesétől, a Bölcsészettudományi Kar volt dékánhelyettesétől, a Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet elődjeként működő Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport vezetőjétől, valamint a Magyar Nyelvtörténeti Tanszéket hosszú éveken át irányító professzortól, nyugdíjazása után professor emeritustól.

Benkő Loránd professzor urat különböző egyetemi feladatainak ellátása során mindvégig teljes közbizalom övezte. Számos kitüntetés között megemlítem az Eötvös Loránd Tudományegyetem aranyérmét (1973), az Apáczai Csere János-díjat (1991) és a Pro Renovanda Cultura Hungariae díjat (2001). Bölcsességét, tekintélyét, tiszta emberségét nemegyszer megtapasztalhattuk, még a nehezen kezelhető problémák orvoslása közepette is. Bár sok hivatalt viselt életében, soha nem vált bürokratává. Minden közfeladatát nagy lelkiismeretességgel látta el, de igazán jól, felszabadultan kedves tanszékén érezte magát, ahol bár kemény, megfeszített munka folyt, a légkör mindig családias volt. Kollégáimmal együtt vallhatom: mi voltunk a második családja a rokonsága mellett, és ez a két család hasonló szeretettel és olykor aggodalommal kísérte az ő élethosszig tartó nagy küzdelmét az idővel és a megvalósuló vagy már megvalósíthatatlannak látszó terveivel.

Mennyi könyvet, hány tanulmányt írhatott volna még! – sóhajtunk föl szomorúan, látva e tervek sokaságát. Hát ennyi adatott... De a termés így is grandiózus! Egyetemi tankönyvei, tankönyvfejezetei hosszú ideig szolgálták a magyar felsőoktatást, de még a régebbieket is érdemes kézbe venni. „Magyar nyelvjárástörténet” című opusza 1957-ben jelent meg, de azóta sem készült ilyen tárgyú munka. Ugyancsak egyedülálló a hazai szakirodalomban „A történeti nyelvtudomány alapjai” című könyve (1988). A leghosszabb ideig forgalomban levő egyetemi tankönyve, amelyet Bárczi Gézával és Berrár Jolánnal közösen írt, „A magyar nyelv története” (1967), amelyen hallgatók generációi nőttek fel. Örömmel üdvözölte az új egyetemi kézikönyvet Kiss Jenő és Pusztai Ferenc szerkesztésében, ugyanakkor keseregve fájlalta a magyar nyelvtörténetnek, a nemzeti kultúra és identitás ápolása szempontjából is érzékeny és fontos tudományterületnek a visszaszorulását a felsőoktatás új rendszerében.

Benkő professzor úr minden tekintetben iskolateremtő alakja volt a tudománynak és a felsőoktatásnak. Úgy vette át Pais Dezső tanszékét, hogy szellemi örökségét nem tagadta meg, hanem új módszereket, forrásokat, sok fiatalat bevonva új korszakot nyitott a szakmai közösség életében. Úgy tudott ütőképes, tetre kész csapatot

formálni, hogy az idősebb a fiatalat, a fiatal az idősebbet kölcsönösen támogatta. Az utolsó nagy közös vállalkozás, amelyet még irányíthatott, „A magyar nyelv történeti nyelvtana”, olyan példás szellemi műhely is volt, ahol Bárcki- és Pais-tanítványok dolgoztak együtt ifjabb és idősebb Benkő-tanítványokkal, együttműködve az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének általa vezetett Nyelvtörténeti Osztályával. Akik ezt az „iskolát” kijárhatták, annyi tárgyi és módszertani tapasztalatot gyűjtöttek össze, hogy az egyetemi katedrára is bátran kiállhattak ős- és ómagyar kort tanítani.

En magam is hallatlanul sokat köszönhetek neki: egykori szakdolgozóként és doktorálóként, majd a tudományos pálya későbbi állomásain. Leginkább személyes példájával nevelt, de szívesen adott tanácsokat is. Lehetett vele nyíltan vitatkozni, tiszteletben tartotta mások véleményét, de kerülte az elvtelen kompromisszumokat. Kiválóan ismerte nemcsak a tudományát, hanem annak művelőit is. Ezzel a tudással, bölcsességgel irányította felelős szerkesztőként a Magyar Nyelv folyóiratot, folytatva elődje, Pais Dezső hitvallását, mondván: „a szerzőket is nevelgetni kell”. Nevelgettük hát nagy türelemmel a szerzőket, és közben mi is formálódtunk, nevelődtünk.

Benkő tanár úr azonban nem csak professzorként és munkaközösségek irányítójaként fejtett ki széles körű oktató-nevelő tevékenységet. Hosszú ideig volt a Pedagógiai Szemle szerkesztőbizottságának az elnöke (1973–1990), öt éven át a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke (1996–2000). Az anyanyelv és az anyanyelvi nevelés ügyét mindig kiemelt feladatnak tartotta, és a közszereplésben is jó példával járt elől. „Nemzet és anyanyelve” című tanulmánykötetét (1999) minden értelmiségi polcára, íróasztalára ajánlom. Legyen búcsúüzenet mindnyájunknak az innen vett idézet: „...az anyanyelv haladásának az ügye az azt használó egész társadalomnak érdeke és egyszersmind felelőssége. Ha azonban a felelősség kérdését többnek vesszük pusztá érzelmi viszonyulásnál – márpedig többnek kell vennünk –, s beleértjük a tudatos cselekvés, tenni akarás, szolgálat fogalmát, valamint a közhasznú közvetítés szándékát, akkor az értelmiségnek, a műveltség elsődrendű letéteményesének és főként a műveltségi hatások felvevőjének és [...] továbbadójának szerepét a nyelv oldaláról nézve is különleges fontosságúnak kell tartanunk.” (102).

Tisztelt Professzor Úr! Kedves Mesterünk! Emléked és szellemed örökre közöttünk marad. Nyugodj békében!

JUHÁSZ DEZSŐ

A last tribute to Loránd Benkő

Loránd Benkő, Member of the Hungarian Academy of Sciences, professor emeritus of Eötvös Loránd University, Honorary President of the Society of Hungarian Linguistics, and managing editor of the Society's journal Magyar Nyelv, passed away. His funeral took place on February 15, 2011, in Budapest. Funeral speeches were made by Szilveszter Víz E., former President of the Hungarian Academy of Sciences and President of the Society for Dissemination of Scientific Knowledge; Jenő Kiss, MHAS, President of the Society of Hungarian Linguistics; and Dezső Juhász, Head of the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, Eötvös Loránd University.